

Paul Strathern

90 dakikada

KANT

gendaş

Bazı büyük şahsiyetlerin ayakları kırılğan kildendir, tümünün bir zamanlar etten buttan ayaklarla doğmuş olmasına rağmen. Felsefi sistemlerin en büyüğünü yaratan adama rastlansaydı eğer neler olurdu acaba? Ögle sonrasında yaptığı yürüyüşlere her gün aynı saatte başlayan Königsberg'li bu kısa boylu profesör hakkında acaba çağdaşları neler düşünüyordu? Kendisine sadık hizmetçisini yağmur ihtimaline karşılık, arkasından bir şemsiye taşımakla görevlendiren adam hakkında...? Fikir ve düşünce binalarını soyutun en yükseğine inşaa eden bu adam acaba nasıl biriydi? Zamanın Prusya kraliyet çevrelerinde onun düşünceleri neredeyse yıkıcı olarak değerlendirilirdi. Bu nedenle Kant'a din hakkındaki yazılarını yayımlama yasağı getirilmişti ve Königsberg'teki meslektaşları onun görüşlerini dile getirmemek ve derslerinde işlememek gibi bir söz vermek zorunda kaldılar.

Kant'ın hayranları onun yasaklanan eserlerini eskiden Sovyetler Birliği'nde devlet tarafından yasaklanan eserleri gizlice basan bir yayınevının yöntemine benzer bir şekilde çoğalup yaygınlaştırdılar. Ne var ki, bazıları onu çıldırmanın eşiğine gelmiş biri olarak değerlendiriyordu. Kant'ın en iyi arkadaşlarından biri çıldırmaktan korktuğu için "Saf Aklın Eleştirisi"ni sonuna kadar okumayı reddetmiştir.

90 DAKIKADA KANT

PAUL STRATHERN

90 Dakikada Kant
Yeni Seri: 19
90 Dakikada Filozoflar:5

Almanca'dan Çeviren: Mehmet Ukşul
(Katkılarından dolayı Oruç Aruoba'ya
teşekkür ederim.)

Tanıtım amaçlı kısa alıntılar dışında yayıncının
yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

© Gendaş A.Ş.

Birinci Basım
Ocak 1998

ISBN 975-7809-33-0

Direktör
Hasan Öztoprak

Editör
Adnan Özer

Kapak Tasarımı
Murat Bozkurt

Dizgi
Era (512 36 76)

Kapak ve İç Baskı
Kaya Matbacılık

Cilt
İtimat Mücellithanesi

Gendaş A.Ş.
Çatalçeşme Sk. No: 19Cağaloğlu-İstanbul
Tel-Fax: (0212) 520 82 12 - 527 10 20

Önsöz

Bir çoğuna göre Kant, Platon'dan bu yana yaşamış en büyük filozoftur. Ne yazık ki Kant felsefe sahnesine oldukça uygunsuz bir zamanda çıktı. Önceki yüz yıl boyunca İngiliz empiristler - Locke, Berkeley ve Hume - insanların o zamana dek felsefe olarak adlandırdıkları şeyi sistematik olarak tahrip ettiler. Locke'un iddiasına göre bilginin tek bir kaynağı vardır: Deneyim. Berkeley bu varsayımı gülünçlüğe varana dek geliştirdi ve son olarak da Hume geriye kalanını şüphecilüğün enkazı haline getirdi.

Platon'dan bu yana yaşamış "en büyük felsefi akıl" sahneye çıktığında

felsefeden geriye pek bir Şey kalma-
mıŐtı. Öyleyse Kant ne yapmalıydı?

Aydınlanma

Aydınlanma “insanın, suçlusu ol-
duğu suskunluğundan çıkışıdır”

Kant - Hayatı ve Eserleri

Bir işin olanaksızlığı, kimsenin o işe kalkışmayacağı anlamına gelmez. Kant, olanaksız olanı sadece denemekle kalmadı, başardı da. Hume, felsefeyi ve bununla beraber metafizik bir sistem yaratabilmenin olanaklı olduğunu yok ettikten sonra, Kant metafizik sistemlerin en mükemmelini yarattı.

Kant'ın amacı Hume'un iddialarını çürütmektir. Ne var ki Hume'un sadece İnsan Aklı Üzerine Araştırmalar adlı eserini okumuştur. Hume'un daha önce yazdığı İnsan Doğası Üzerine bir İnceleme'yi de okumuş ve Hume'un bu eserde daha derinlemesine

değindiği şüpheciliği hakkında bilgi sahibi olsaydı belki de bir sistem yaratmazdı. Ama bu çok üzücü olurdu, çünkü yaratmasaydı 19. yüzyılın Alman felsefe profesörleri işsiz kalacaktı.

Kant'ın sistemi Newton'un yerçekimi kanununa benzer. Sorunun nihai çözümünü ortaya koymasa da, yine de günümüzün dünya görüşünü yansıtmaktadır. Dünyaya Kant'ın gözleriyle bakarsak, yanlış bir şeyler yapma ihtimali çok düşüktür. Hume'un felsefesi özünde bir basitleştirmedir: Felsefi pozisyonumuzu tek-benciliğin ("Deneyim her zaman benim deneyimimdir ve bundan dolayı da benim ötemde hiçbir şey var değildir.") çıplak kayalıklarına indiriyor. Düşüncelerinde yanılığının aldatıcı

kumunu kullanan Kant, muhteşem bir kum kalesi yarattı. Öyle muhteşem ki, insan böylesi bir kaleyi inşa etmek için tüm yaz tatilini, elinde kova ve kürek, saadet içinde geçirebilir.

Kant'ın yaşamı hakkında ne düşünmemiz gerektiğini doğrusu pek bilmiyoruz. Aslında (kafasının içindeki hariç) pek de bir yaşam sürdüğü söylenemez. İlginç olabilecek hiçbir şey yaşamadı. Buna rağmen oldukça tekdüze olan yaşamının betimlenişi sıkıcı olmak zorunda değil - Kant'ın çağdaşı Kazanova veya, bundan kısa bir süre önce, Hemingway bize bunu kanıtladı.

Immanuel Kant 22 Nisan 1724'de, bir zamanlar bir Alman eyaleti olan Doğu Prusya'nın taşra kenti Königsberg'te dünyaya geldi. Söylen-

tilere göre Kant'ın ailesi o tarihten yaklaşık bir yüzyıl önce İskoçya'dan göçmüş. Bu durumda 17. yüzyılda yaşamış ünlü İskoç vaazcı Andrew Cant ile bir akrabalık söz konusu olabilir. Andrew Cant zamanında İngilizce "cant" (boş gevezelikler) kelimesinin bir temsilcisi olarak görülürmüş; özellikle de anlatmak istediği şeyleri sanki yüksek düzeyde Çince konuşuyormuş gibi ifade etmesinden dolayı. Bu durum, Immanuel Kant'ta daha da aşırı bir şekilde ortaya çıkan ve aileden gelen kalıtsal bir hastalık.

Kant doğduğunda anayurt topraklarından uzakta kalan Doğu Prusya, nüfusun yarısının ölümüne mal olan savaş ve vebanın yarattığı tahribatin yaralarını sarmaya çalışıyordu. Kant'ın çocukluğu fakir ama dindar

bir ortamda geçti. Babası eyerciydi ve espirili bir üslupla, hem evde hem işinde kemerlerin her geçen gün biraz daha fazla sıkılması gerektiğini ifade ederdi. Kant'ın annesi hiç eğitim görmedi ama onun doğasından gelen bir zekâyâ sahip olduğu söylenir.

Filozofun baba evinde ölçülü bir pietizm* hakimdi ve Kant sekiz yaşından, on sekiz yaşına dek Königsberg'deki pietist Collegium Fridericianum'da okudu. Bitmek bilmez din dersleri olağanüstü zeki ve bilgiye açılan genç Kant için kısa sürede çekilmez hale geldi. Kiliseye karşı besledi-

---

*Pietizm: 17. ve 18. yy.'da Protestanlar arasında, akli ön plana çıkaranlarla; Ortodoks kilisesine karşı yürekten dindarlığı ve aktif insan sevgisini savunan inanç akımı.(Ç.n.)

gi isteksizlik hayatının sonuna dek sürdü. (Kant reşit yaşa erdiğinde pazar günleri kiliseye gitmekten tamamen vazgeçti). Ancak Kant, pietist dünya görüşünü, yani pietizmin az şeyle yetinme, basit ama ahlaki bir yaşam sürme ilkesini, hayatının sonuna dek korudu.

1737'de Kant'ın annesi öldü ve kilisenin fakirlere sunduğu bir hizmet olarak ücretsiz bir cenaze töreniyle gömüldü. Dört yıl sonra Kant, Königsberg Üniversitesi'ne ilahiyat öğrencisi olarak kabul edildi. Başlangıçta tamamiyle pietist cemaatin kendisine sağladığı parasal desteğe muhtaçtı. Daha sonra geçimini dersleri zayıf olan sınıf arkadaşlarına özel ders vererek de sağladı. Kant bir süre sonra ilahiyattan sıkılmaya baş-

layarak matematik ve fizik eğitimine yöneldi. Araştırmalarını Newton üzerinde yoğunlaştırdı. Newton, Kant'ın bilimsel alandaki son bulguların felsefe için önemini kavramasına neden oldu. 1746'da babası da öldüğünde Kant 22 yaşındaydı. Beş kız kardeşiyle birlikte cepte bir kuruş olmaksızın ortada kaldı. Kız kardeşlerinden en küçük olanları pietist bir aile tarafından evlat edinildi, daha yaşlı olanlar ise yatılı hizmetçi veya odacı olarak çalışmaya başladı.

Kant yerel bir okula iş başvurusunda bulundu ama kabul edilmedi. Bu nedenle üniversiteden mezun olmadan ayrılmak zorunda kaldı.

Takip eden dokuz yıl boyunca geçimini Königsberg civarında yaşayan üç asil ailenin özel öğretmenliğini ya-

parak sağladı. Belirli bir süre için Kont ve Kontes Keyserling'in malikanesinde çalıştı. Bu aristokrat aile daha sonraları sözde filozof Hermann Keyserling'i ortaya çıkardı. Keyserling'in yapıcı ama yalancı görüşleri I. Dünya Savaşı sonrasında aristokrat madamlar için uygun bir teselli oldu.

Kant ne zaman biraz para arttırsa derhal muhtaç kız kardeşlerine gönderirdi. Bu alışkanlığını hayatının sonuna dek sürdürdü. Ancak bu parasal yardımlara rağmen kız kardeşleriyle hemen hemen hiç görüşmedi. Bunun, söylentilere göre, Kant'ın bir kibarlık budalası olmasıyla değil, daha çok kişiliğinin, ilerleyen yaşlarında çok baskın olan doğal katılığı ve ciddiyetiyle ilgisi var.

Tahminlerin aksine Kant, zengin

ailelerin evinde özel öğretmen olarak çalışmaktan hoşlanmaya başladı. Ne var ki görünüşü biraz garipti. Kant yaklaşık 1,57 m. boyunda ve iskeleti hafiften çarpık bir adamdı. Bunun sonucunda sol omuzu biraz sarkık ve sağ omuz kemiği arkadan biraz çıkık durmaktaydı. Kafasını ise öne doğru hafif eğik tutardı. Vasatın altındaki giyim kuşamı ve meteliksiz haliyle Königsberg Üniversitesi'nin parlak simalarından biri olmaktan uzaktı. Kaldı ki bu üniversite kozmopolit zümrenin buluşma yerlerinden biri de sayılmazdı. Ancak, işvereni tarafından kibar bir özel öğretmen üniformasıyla kuşanmış ve ailenin özel misafirleri arasına karışma konusunda cesaretlendirilmiş olan Kant, kısa sürede çiçek açtı. Girişken bir yapı , en-

tellektüel bir özgüven kazandı; hatırı sayılır bir iskambil ve bilardo oyuncusu oldu. Aile yaz aylarında kırsal kesimdeki yazlıklarına yerleştiğinde Kant onlara eşlik etti ve böylece Königsberg'ten elli kilometre kadar uzaklaştı. (Doğduğu kentin civarından daha uzağa hayatı boyunca hiç gidemedi.) Ama göreceli şık olan bu süreç sadece bir ara oyun idi.

1755'de, 31 yaşındayken, pietist bir yardımseverin katkıları sayesinde Königsberg Üniversitesi'nde nihayet bitirme tezini verebildi. Kant'ın erken bir yaşta mezun olduğu pek söylenemez, ama o doğası gereği zaten fazlasıyla geç gelişen biriydi. Onun yaşındayken tüm büyük filozoflar, onları daha sonra tarihe geçiren fikirlerini ifade etmeye başlamış-

lardı bile. Ancak Kant'ta, gerçekten özgün bir felsefenin gelişimine dek yirmi yılın daha geçmesi gerekiyordu.

Artık sözleşmeli doçent olarak ders verebilmenin koşulları yerine gelmişti. Kant bu görevini on beş yıl boyunca sürdürdü ve bu arada bitmek bilmez çalışkanlık sergileyen, bekâr bir adam olarak yaşadı. Bu zaman süreci içersinde de ağırlıklı olarak matematik ve fizik dersleri verdi ve değişik bilimsel konularda makaleler yayımladı. Konular arasında yarıardağlar, rüzgârların doğası, antropoloji, yer sarsıntılarının nedenleri, ateş, dünyanın yaşlanması ve hatta gezegenler vardı. Kant, güneş sistemimizdeki gezegenlerin hepsinde günün birinde yerleşim olacağını ve gü-

neşten en uzak olanların en zeki olanları ortaya çıkaracaklarını söyledi. Kant'ın kendisini en yakın hissettiği konu felsefeydi. Düşüncelerini en kalıcı şekilde etkileyenler Leibniz ve Newton'un akılcılığı, Hume'un şüpheciliği ve, şaşılması da olsa, Rousseau'nun duygu dünyası oldu. Kant genel anlamda kuru bir insan olmuş olabilir, ama Rousseau onun derine gömülü duyguları üzerinde etkili oldu. Ciddi akademisyen kabuğu altında gizli bir romantiğin kalbi atıyordu - ki, bu daha sonra felsefesine de yansdı.

Kant'ın yazı üslubu sınır tanımazlığı ve zor anlaşılabilirliği ile bilinir. Buna rağmen dersleri tam aksi olmuş olmalı. Kısa boylu ve yamuk yamuk bir insan olduğu için derslikteki

kürsüsünden sadece bir perukile kuşanmış keskin ve uslu hatlı başı görünüyordu. Ancak bu konuşan kafa, etkileyici bir espiri, bilgi ve fikir kaynağı idi. Dersleri tam bir başarıydı ve Kant kısa süre sonra her yerde tanınan bir sima oldu. Elbette bunda bilimsel konular üzerindeki çalışmalarının da etkisi vardı. Coğrafya hakkındaki meşhur yaz dersleri daima kalabalık bir dinleyici kitlesi tarafından izleniyordu; üniversite dışından gelenler bile vardı. Kant bu derslerini uzun yıllar boyunca sürdürdü ve bu sayede fiziki coğrafyanın ilk akademik öğretmeni ünvanını kazandı. Buna rağmen hayatı boyunca bir dağ veya deniz görmedi (ne de olsa deniz kıyısı yaklaşık otuz kilometre mesafedeydi). Kant'ın canlı ve gerçekçi an-

latımı, derslerinde bahsettiği ve Baltık Denizi'nden taşra kenti Königsberg'e doğru buz gibi sislerin yayıldığı uzun kış gecelerinde asla sönmeyen bir coşkuyla okuduğu ve düşündüğü o muhteşem yabancı ülkelere hayat veriyordu.

Kant felsefe dersleri de vermeye başlamıştı. Etiğin ve bilgi kuramının verimsiz topraklarını arşınlaması, mantığın kutup dairesi ötesinde doluşması ve metafizik gibi, uygar olmayan alanlara kadar ilerlemesi (hatta hayatta kalarak bu alanlardan geri dönmesi ve onlardan bahsetmesi) uzun sürmedi. Arada daha bir ulaşılabilir olan konular da kaleme aldı: Havai fişek sanatı, askeri savunma ve kosmoloji. Buna rağmen Kant'ın Königsberg Üniversitesi'nde profesör

olma talebi iki kere reddedildi. Nedenleri pek belli olmamakla beraber, bazı araştırmacılar belirli bir taşra zihniyetini sorumlu tutma çabasındalar. Belki de pek sevilmiyordu, hepsi bu. Her neyse; Kant Königsberg'i çok seviyordu. Zira kendisine Berlin Üniversitesi'nin saygın Őiir sanatı kürsüsü teklif edildiğinde Kant bu teklifi geri çevirdi. Böylece Kant'ın Őiir Sanatının Eleştirisi'ni okuma zevkinden mahrum kaldık. Kant'ın karmaşık yazı üslubu göz önünde bulundurulursa bu eser, hiç Őüphe yok, dadaizmin* standart kitaplarından biri olurdu.

1770'de Königsberg Üniversitesi fikrini değiştirerek Kant'ı mantık ve

---

*Dadaizm: 1916'dan sonra gelişen, sanatta mutlak anlamsızlığı ve akıl dışılığı savunan akım.(Ç.n.)

metafizik profesörü olarak atadı. Kant kırk yedi yaşındaydı ve Alman felsefesinde ağır basan Leibniz ile onun akılcı öğrencilerinden Christian Wolffun düşüncelerine gün geçtikçe daha eleştirel bakar olmuştu. Sonra bir gün, Hume okurken, birdenbire derin bir uykudan uyandı. Bir an için kafasında şimşekler çaktı ve Kant, Hume'un, metafiziği yok etmekle tehdit eden yıkıcı şüpheciliğine yanıt verebilecek bir sistemin olanaklılığını gördü.

Takip eden on bir yıl boyunca Kant hiçbir şey yayımlamadı ve kendisini tamamen felsefesi üzerinde çalışmaya adadı. Kant zaten rutin bir hayat sürüyordu ama şimdi şaşmaz ve dakik olan günlük program akışı efsaneleşiyordu. Heinrich Heine'nin

sözleriyle anlatmak gerekirse: “Yaktaktan kalkmak, kahve içmek, yazmak, okumak, yemek yemek, yürüyüş yapmak. Her şeyin kesin bir saati vardı ve Immanuel Kant gri ceke ti ve elinde ince İspanyol değneğiyle kapı önüne çıkıp, günümüzde Filozof Yolu olarak adlandırılan ıhlamur ağaçlarıyla kaplı bulvarda yürüyüşe çıktığında, komşular saatin üç buçuk olduğunu bilirlerdi. Bir yukarı bir aşağı bulvar üzerinde tam sekiz kez gidip gelirdi, üstelik her mevsimde. Hava kapalı veya bulutlu olup da yağmur yağacak gibi olduğunda, hizmetçisi, yaşlı Lampe’yi, kolunun altında uzun bir şemsiye, ürkek bir endişeyle Kant’ın arkasından koştururken görürlerdi.”

Söylentiye göre Kant bu rutin

akışı sadece tek bir kere, o da ünlü bir vesileyle, bozdu. Söz konusu olay; o gün Rousseau'nun Emile'ini okuyordu. Kitap onu öylesine büyülemişti ki, okuyup bitirmek için günlük yürüyüşünü iptal etti. Kant'a günlük alışkanlığını unutturabilen tek şey Rousseau'nun romantik algı dünyasıyla ilgili itirafları oldu. Ne var ki, Kant'ın anlık duygu taşkınlıkları hayat boyu sürecek alışkanlıklar kazandırabilecek bir çıkış yapması için yeterli olmadı.

Kant o zamanlarda aklından iki kez evliliği geçirdi, ancak evlenip evlenmeme konusunda o kadar ince ele-yip sık dokuyordu ki, sonunda hanımefendilerden biri, bir başkasıyla evlendi, diğeri de Königsberg'ten taşındı gitti. Ama Kant'ın, Rousseau'ya

olan hayranlığı sadece teorik olmakla kalmadı. Sonraki yıllarda, Fransız Devrimi'nin patlak vermesiyle Rousseau'nun pek çok fikri meyve vermeye başladığında, Kant sevincinden ağladı Prusya'nın aşırı muhafazakâr vilayet başkentinde eşine pek rastlanmayan ve Königsberg Üniversitesi'nin öğretim kadrosu arasında muhtemelen sadece Kant'ın gösterdiği bir tepkiydi bu.

1781'de Kant nihayet Saf Aklın Eleştirisi'ni (Arı Usun Eleştirisi olarak da çevrildi ve çevriliyor. Ç.n.) yayımladı. Bu kitap çoğunluk tarafından en parlak eseri olarak kabul edilir. Ama zamanında herkes öyle düşünmüyordu. Kant arkadaşı Hertz'e eserinin bir kopyasını gönderdiğinde, Hertz kitabı yarıya kadar okunmuş

şekilde geri postaladı. Hertz, kitabı sonuna kadar okusaydı, aklını oynatma tehlikesiyle ciddi bir biçimde karşı karşıya gelmiş olabileceğini iddia etti. Aynı şeyi sizin de hissetmeniz mümkün elbette. Kant, Saf Aklın Eleştirisi'nde bilinçli olarak pek çok ilginç argüman ve somut örnek kullanmaktan vazgeçti, çünkü eserin çok kapsamlı olmasını istemiyordu. Buna rağmen 856 sayfadan oluşur ve bu sayfaların çoğu şöyle: (..) apodiktik önerme asertorik olanını anlama yetisinin bu yasaları yoluyla ve dolayısıyla a priori savlanmış olarak düşünür ve bu şekilde mantıksal zorunluluklar dile getirir.”

En güzel çevirisi dahi sadece kullaklarda yarattığı melodiye anlamlı: “La proposizione apodittica conepisce

il guidizio assertorio determinato secondo queste legge dell'intelletto stesso e, per conseguenza, come affirmativo a priori; ed esprime così..." Hertz'in yarıya kadar dayanabilmiş olması ve aklını yitirmekten daha kitabın başlarından itibaren endişe etmemesi bir mucize aslında.

Ama bu sizi, Kant'ın yarattığı sistemin harikalığı konusunda şüpheye düşürmemeli. Kant metafiziğe layık olduğu önemi iade etme gayretiyle hareket etti. Hume ve diğer empiristlerle, insanın doğuştan bir takım fikirlere sahip olamayacağı konusunda hemfikirdi. Ancak sahip olduğumuz bilgilerin deneyimlere dayandığı şeklindeki iddiaya katılmıyordu. Empiristler bilginin deneyimi esas alması gerektiğini düşünüyorlardı. Kant

tümceyi tersine çevirerek, tüm deneyimlerimizin bilgiyi esas alması gerektiğini söyledi. Kant'a göre zaman ve mekân öznel görüşlerdir ve dünyayı algılayış biçimimizdirler. Zaman ve mekân bir bakıma çıkartamadığımız ve o olmadan deneyimlerimizin bir anlam teşkil etmediği bir gözlüktür. Ancak deneyimlerimizi anlamaya yarayan tek öznel elementler zaman ve mekân değil.

Kant, aklımız deneyimden bağımsız olarak çalışma yetisine de sahip olduğundan, fark edebileceğimiz değişik kategorilerin (Kant böyle isimlendirmeyi yeğledi) mevcut olduğunu iddia etti. Bu kategoriler nitelik, nicelik ve ilişkidir. Bunlar da, tıpkı çıkartamadığımız bir gözlük gibidirler. Dünyayı nitelik, nicelik v.b. kavram-

lar dahilinde görebiliriz ancak. Ama burnumuzun üzerinde kök salmış bu gözlük nedeniyle dünyayı sadece görüngüler şeklinde algılayabiliriz. Bu görüngüleri yaratan veya taşıyan gerçek halli şeyleri, yani Noumena* veya hakiki gerçeği, algılamamız mümkün değildir.

Birisi bu düşünce konusunda şöyle dedi: “Sadece hayatında gerçek bir dağı görmemiş bir insan, etrafımızı saran mekânın gerçekte var olmayıp, sadece algı aygıtımızın bir parçası olduğunu düşünebilir.” Üstelik sağlıklı insan aklı bu sözü doğrulama eğilimindedir. Ama Kant’a yönelik bu tür

---

*Nouman (Yun.): “Düşünülen şey.”

Felsefi: 1-Gözle görülenlere karşılık, tin ile fark edilen (Platon).

2- Salt düşünülen şey, objektif olarak gerçek olmayan, nesnesi olmayan kavram (Kant).

aptal itirazların felsefeyle bir ilgisi yok elbette...

Çoğulluk, nedensellik ve varoluş gibi kavramları da içeren zaman ve mekân kategorileri sadece deneyimlerimizin yansımaları üzerine uygulanabilir. Deneyimlerin dışındaki şeyler üzerine uygularsak, kendimizi “antinomilerin”, yani birbiriyle çelişen ama her birinin geçerliliği salt entellektüel argümanlar sayesinde ispatlanabilen iddialar arasında buluruz. Kant bu sayede Tanrı'nın varlığı (veya yokluğu) konusunda salt düşünme eylemine dayanan tüm argümanları yok etti. Varoluş gibi bir kategoriye empirik olmayan böylesi bir varlık üzerine uygulayamayız, hepsi bu.

Kant, yedi yıl sonra kamuoyuna

sunduğu Pratik Aklın Eleştirisi'nde Tanrı'yı tekrar ortaya attı. Bu eser Kant sisteminin etik bölümüne adanmıştır ve kategoriler yerine kategorik emir kipleri kullanılmıştır. Kategorilere benzer olarak bu kipler, etik düşün eylemimize, ona spesifik bir içerik vermeden çerçeve teşkil ederler. Örneğin birinci kategorik emir kipi (kesin buyruk) şöyledir: "Öyle eyle ki, isteminin dayanağı, aynı zamanda genel geçer bir yasama için prensip teşkil edebilir olsun." Kant, bizlerin duygularımızla değil, görevlerimizle uyumlu halde hareket etmemiz gerektiğine inanıyordu. Bu inanç Kant'ı ne yazık ki, sonuçlarına aldırmaksızın hiçbir zaman yalan söylemememiz gerektiği fikrine götürdü. Belki günün birinde tüm sistemler dünya-

ya yabancı bu tür sonuçlara varacak. (Ama etik sistemler olmasa ve bizler herhangi bir değer yargısında bulunabilmekten yoksun olsak halimiz ne olurdu!?)

On yıl sonra, 1790'da, Kant dev eserinin üçüncü ve son bölümünü, Yargı Gücünün Eleştirisi'ni yayımladı. Bu eser hesapta estetik yargıyı ve hatta ilahiyatı (ve daha pek çok şeyi) konu ediniyordu. Kant, sanatın var olabilmesi için önce sanatçının var olması gerektiğini ve dünyanın güzelliğine bakarak iyi huylu bir yaratıcının varlığını görebileceğimizi iddia etmektedir. "Üstümdeki yıldızlı gökyüzü ve içimdeki ahlak yasası" Tanrı'yı görmeme neden oluyor. Bu dünyanın bir amaca hizmet ettiğini kanıtlamayız. Buna rağmen "sanki ediyor-

muş” gibi davranmak zorundayız. Kant dünya üzerindeki kötülüğü, çirkinliği ve görünürde anlamsız olanı inkâr etmedi, ama yapıcı olan zıtlarından çok daha değersiz olduklarını düşündü. Takip eden yüzyılda Schopenhauer tam tersini savunacaktı üstelik belki de daha haklı olarak. Ama sonuçta ne kötümser, ne de iyimser pozisyonu herhangi bir şekilde kanıtlayamayız; her iki pozisyon da kişisel ruh halimize bağlı olarak doğru veya yanlış olabilir.

Kant bu arada sarsılmaz rutinlerle dolu hayatını sürdürüyordu. (Kant’ın rutin hayata olan bağımlılığı, Kazanova’nın sonu gelmez çapkınlıklarına ve Hemingway’in alkole veya büyükbaş hayvan avına olan bağımlılıklarına benzer - tabii çok daha

zararsız olması haricinde.) Dolayısıyla Königsberg halkı, Kant öğle sonrası yürüyüşüne çıktığında saatin tam üç buçuk olduğundan emin olmaya devam edebilirdi.

Kant'ın, zamanın sadece göreceli olduğu ve gerçekte hiçbir ilgisi bulunmadığı şeklindeki düşüncesi onun Doğu Prusya'da yaşamış olmasından kaynaklanıyor olabilir. Doğu Prusya o tarihlerde batıdan ve güneyden Polonya ile çevriliydi. Polonya'da saatler; Doğu Prusya'ya göre bir saat ileriydi. Doğu sınırının ötesinde Avrupa'nın geri kalan kısmını en az bir hafta geriden takip eden Rusya vardı. Doğu Prusya ile aynı zamana sahip olan halk, yani Almanlar, Polonya'nın batısında, iki sınır ötede yaşıyordu.

Kant Prinzessin-Strasse'de, 1893 yılında yıkılan bir evde yaşıyordu. Yaşlı ve söylenerek iş yapan Lampe ona hizmet ediyordu. Bu arada Kant da Lampe'ye söylenir dururdu. Her şeyin kendine göre bir yapılış ve edilmiş biçimi vardı (tıpkı Kazanova'da ve Hemingway'de olduğu gibi). Hatta Lampe, akşamları efendisinin kıyafetini çıkarmasına yardım ederken belirli bir sırayı takip etmek zorundaydı. Kant yatağa yatarken kafasına yaz aylarında bir, kış aylarında ise iki adet gecelik külahı takardı, zira uzak olmayan Baltık Denizi donduğunda Königsberg geceleri çok soğuk olabiliyordu.

Lampe'nin ruh sağlığı Kant için çok önemliydi - pimpirik bir ev zaliminden başka ne beklenebilirdi ki?

Örneğin, Pratik Aklın Eleştirisi'nde Tanrı'yı tekrar canlandırmasının tek nedeninin, Lampe'ye tekrar inanabileceği bir şey sunmak olduğunu açıkladı. Görünüşe göre Lampe bunu pek takdir etmedi: Elimizde Lampe'nin, Kant'a bundan dolayı şükran duyduğuna dair tek bir kanıt bile yok. Kant, çoraplarının kaymasını bir filozofa özgü biçimde önlüyordu. Belki Lampe'nin bu konudaki fikrini tahmin etmek diğerinden daha kolay olur. Kant çoraplarını, pantolon ceplerinden geçen ve cep içlerinde bulunan birer kutunun içindeki yaylara bağlı olan bağcıklarla sabitleştirirdi. (İnanılmaz gibi, ama bu bilgi birbirinden bağımsız iki kaynak tarafından doğrulandı. Kaynaklardan biri bunun Kant'ın eyerci olan babasıyla

bir ilgisi olabileceğine dikkat çekmektedir. Psikologlar, dikkat!)

İlginç ve yaratıcı düşünebilen pek çok insan gibi Kant da hastalık hastasıydı. Bu alanda öylesine uzman biriydi ki, bir hastalığı olduğu şeklinde tespitte bulunan tek kişi kendisiydi. İskeleti biraz çarpık olan bu küçük ve çelimsiz adamın hayatı boyunca hiç hastalanmadığı kanıtlanmıştır. Ne var ki, hastalık hastası damarı onu en ince ayrıntısına kadar düşünülmüş titiz bir yaşam sürmeye sevk etti: Saf ve pratik yaşam kurallarının bir eleştirisi adeta. Kant, özellikle de soğuk havalarda yürüyüşe çıktığında, sadece burnundan nefes alma alışkanlığına sahipti. Demek ki, kış ve bahar aylarında sokakta birisi Kant'a bir soru sorduğunda, soruyu

yanıtlayamıyordu. Romatizmal hastalıklara neden olabilecek enfeksiyonlardan çekindiği için ağzını açmayı reddediyordu.

Kant, eleştirilerinin yayımlanışında çok şanslıydı. O zamanlar Prusya'da, aslında Prusya'nın özelliklerinden biri olmayan olağandışı hoşgörölü bir siyasi iklim vardı. Kant'ın, eserlerini Avrupa'nın birçok başka ülkesinde yayımlama şansına sahip olabilir miydi, orası şüphelidir. Bunu takdir etmesini bildi ve Saf Akılın Eleştirisi'ni Kral Friedrich'in (Büyük) Kültür Bakanı olan Zedlitz'e ithaf etti. Dışa yönelik olarak Kant, renksiz bir taşra profesörünün olması gerektiği gibi, kralına bağlı bir adamdı. Ama yüreğinde bir devrimciydi. Büyük Friedrich'in sarayında

dolanan fransız filozofları hor görüyordu. Felsefenin “Traité de l’asthme et de la dyssenterie”* ve “Réflexions philosophiques sur l’origine des animaux”** gibi zamansız klasiklerini kaleme alan ve bazen Doktor Fum Ho-Ham Çince takma adıyla yazan Lamettrie, Kant’ın kendisine o çevreden düşman bellediği kişilerden biriydi. Söylenene göre Lamettrie Alman saray hekimlerine hazımsızlık alanında belirli bir fenomeni kanıtlamak istediği için yediği koca bir porسیون sülün ezmesinden sonra plezanteriden öldü. (Kaderin cilvesi: Rakibi Kant’ın ölüm hikâyesi de fazla kaçırdığı lezzetli yiyeceklerle başla-

---

* “Astım ve Dizanteri Üzerine İnceleme”.

** “Hayvanların Orjinleri Üzerine Filozofik Düşünceler” (Fr. Ç.n.)

yacaktı.) Büyük Friedrich 1786'da öldü ve Friedrich II. Wilhelm tahta çıktı. Bu olay Kant için hiç de iyi bir gelişme değildi. Koyu bir pietist olan Wöller Kültür Bakanlığı'nı devraldı ve Kant felsefeyi "kutsal kitabı çarpıtmak ve saygınlığını yok etmek" için kötüye kullanmakla suçlandı. Bakanlıktan birisi Saf Aklın Eleştirisi'ni okumayı ve incelemeyi başarmış ve Kant'ın bu eserde Tanrı'nın varlığına yönelik tüm kanıtları inkâr ettiğini bulgulamıştı.

Kant, dinsel konularda ders vermemek ve kitap yazmamak taahhüdünde bulunmak zorunda bırakıldı. Aynı zamanda Königsberg Üniversitesi'nin Felsefe ve İlahiyat Fakültesi'ne bağlı tüm profesörleri de derslerinde veya yayımlarında Kant'ın din-

sel öğretmenlerinden bahsetmemeyi ve hatta onlara değinmemeyi bile bir prus titizliği ile teyit etmek zorunda bırakıldılar. Kant, krala yazdığı bir mektupta bu talimata uyma sözü verdi. Tüm öğretim üyeleri de aynısını yaptı: Tam da, gerçeğin ve ahlaki ilkelerin birbirlerine sağdık iki müttefik olduğu umulan fakültelerde bu durum akademik korkaklığın en iyi örneklerinden biri - üstelik daha sonraki tarihlerde bu durumun bir dizi etkisi de oldu.

1797 yılında kral öldü ve Kant verdiği sözün artık geçerli olmadığı fikrine vararak konuya tekrar ve taze bir enerjiyle eğildi. Kant zaman zaman pek ilgi görmeyen biri olmuş olabilir (daha doğrusu hayatı boyunca pek ilgi görmedi) ama Bay Hiçkim-

se olmak gibi bir niyeti de yoktu.

Hayatının son on yılı süresince Kant kendisini hiçbir zaman bitiremediği dev bir felsefi eserin yazımına adadı. Daha erken dönemlerde yazdıklarının aksine bu eser nihayet okunamaz bir yazıttı. Bazı uzmanlar cesaret göstererek ve akıl sağlıklarını düşünmeden Alman metafiziğinin bu Himalaya'sına tırmanmaya çalıştı-larsa da, bir süre sonra nefes nefese kalmış ve kendilerini ifade edebilme yetisinden kopmuş olarak geriye dön-mek zorunda kaldılar.

Kant'ın tinsel çöküşü üzücüydü. Büyük tinsel yetisi onu yavaş yavaş terk etti. Kant'ın evine konuk olan az sayıdaki arkadaşı ve sevdiği öğrenci-leri onun giderek bulanık akıl sağlı-ğının sessiz tanıkları oldular. Arka-

daşı Wasianski, Kant'la ilgilenmeye ve onunla birlikte gezintilere çıkmaya başladı. 8 Ekim 1803'de Kant hayatında ilk kez hastalandı. Sevdiği "İngiliz peyniri"nden fazlaca yedikten sonra hafif bir felç geçirdi. Kant, akıl sağlığının giderek bozulduğu dört ay sonunda, 12 Şubat 1804'de öldü. Son sözü şöyleydi: "İyidir". Katedralin kuzey cephesindeki Profesörler Mezarlığı'na gömüldü. Mezar taşı üzerindeki yazı, hiçbir zaman açıkça saymadığı ama hiç kuşkusuz inandığı Tanrı'ya olan bağlılığını ifade eden sözleridir: "Üzerinde düşündükçe iki şey ruhumu daima yeni ve giderek artan bir hayranlık ve saygı ile dolduruyor: Üstümdeki yıldızlı gökyüzü ve içimdeki ahlak yasası."

Düşün Atölyesi

Kant felsefesinin temelini oluşturan aşağıdaki bölüm Saf Aklın Eleştirisi (Kritik der reinen Vernunft)' nin Giriş bölümünden alınmıştır. Daha ikinci tümce bile bizlere eserin bütünü hakkında fikir verir. Buna rağmen kendinizi zorlayın ve ayağınıza takılan ilk taşları geride bırakın. Aslında hiçbir şeye takılmayan bir tin ile karşı karşıya olduğunuzu fark etmeniz uzun sürmeyecek. (Bu tür engibeli yolları fazla yorucu bulan okurlar kitaptaki son bölümden başlayarak yolu dikkatlice tersinden almalı ve taşlı patikalara öyle dalmalı.):

“Tüm bilgimizin deneyim ile başladığı konusunda hiçbir kuşku yok; zira bilgi yetisi eğer duyularımızı uyararak bir yandan kendiliğinden tasarımlar yaratan, diğer yandan bunları karşılaştırmak ve bağdaştırarak veya ayırarak duyusal izlenimlerin ham maddesini nesnelere deneyim adı verilen bir bilgisi haline getirmek için düşünme yetisi etkinliğimizi harekete geçiren nesnelere yoluyla olmasaydı, başka hangi yolla uygulamaya geçirilebilirdi? Öyleyse zamana göre içimizde hiçbir bilgi deneyimden önce gelmez ve tüm bilgi deneyimle başlar.

Ama tüm bilgimizin deneyim ile başlamasına karşın, bundan tümünün de deneyimden doğduğu sonucu çıkmaz. Çünkü pekâlâ olabilir ki de-

neyim bilgimizin kendisi bile izlenimler yoluyla aldıklarımızın ve kendi bilgi yetimizin (duyusal izlenimlerin yalnızca vesile olmalarıyla) kendi içinden sağladıklarının bir bileşimidir, ve o son eklentiye o temel gereçten ancak uzun araştırmalar sonucunda kazanılan dikkat ve beceri yoluyla ayırdedebiliriz.

Öyleyse şu; daha yakından araştırılması gereken ve hemen ilk bakışta yanıtlanamayacak bir sorudur: Deneymden ve giderek tüm duyu izlenimlerinden bağımsız bir bilgi var mıdır? Bu tür bilgi a priori olarak adlandırılır ve kaynağını a posteriori, yani deneyimde, bulan empirik (görgül) bilgiden ayırdedilir.

Bu 'a priori' anlatımı yine de yukarıdaki sorunun bütün anlamını

gösterebilmek için yeterince belirgin değildir. Çünkü sık sık giderek empirik kaynaklardan türetilen pek çok bilgi açısından bile onlara a priori yetenekli olduğumuz veya olabileceğimiz, çünkü onları dolaysızca deneyimden değil ama genel geçer bir kuraldan türettiğimiz söylenir - bir kural ki yine de kendisini deneyimden ödünç almışızdır. Böylece kendi evinin temellerinin altını kazın biri için evin yıkılacağını a priori bilebilirdi, e.d. edimsel yıkılışın deneyimi için beklemesi gerekmezdi denebilir. Ama yine de bunu bütünüyle a priori bilemezdi, çünkü daha önceden cisimlerin ağır olduklarını ve buna göre destekleri uzaklaştırılınca düştüklerini deneyim yoluyla öğrenmiş olması gerekirdi.

Öyleyse bu noktadan sonra a priori bilgilerden şu veya bu değil, ama saltık olarak tüm deneyimden bağımsız olan bilgileri anlayacağız. Ve bunlara karşıt olarak empirik (görgül) bilgiler, veya yalnızca a posteriori, e.d. deneyim yoluyla mümkün olan bilgiler dururlar. A priori bilgiler arasından saf olarak adlandırılanlar, empirik hiçbir şeye bulaşmamış olanlardır. Böylece “Her değişimin bir nedeni vardır” önermesi a priori bir önermedir, ama saf değildir, zira değişim sadece deneyimden türetilen bir kavramdır.”

Saf Aklın Eleştirisi,

(B) yayımı 1787, Giriş, Bölüm I

Buna benzer argümanlar devam ediyor ve gittikçe de karmaşıklaşıyor.

İnsan, hayli ender olan, en harika düşünürlerden biriyle beraber yol alma şansını kaçırmamalı. Amaç bu düşün dağlarına kolaylıkla tırmanmak değildir. Öyle olsaydı bu alıştırmaların bir anlamı kalmazdı:

“Burada gerekli olan şey, saf bir bilgiyi empirik olandan güvenle ayırdetmemizi sağlayacak bir işarettir. Gerçi deneyim bize bir şeyin doğasının şu veya bu şekilde olduğunu öğretir ama başka bir şekilde olamayacak olduğunu öğretmez. Öyleyse, ilk olarak, düşünüldüğünde aynı zamanda zorunluluğu ile düşünülen bir önerme varsa, bu bir a priori yargıdır; ve eğer, bundan başka, kendisi de yine zorunlu olarak geçerli olan bir önerme dışında başka bir önermeden türetilmemişse tamamıyla a priori'dir.

İkincisi: Deneyim yargılarına hiç bir zaman gerçek veya kesin değil, ancak varsayımlı ve karşılaştırmalı genel geçerlilik verir (tümevarım yoluyla), ki, bundan dolayı da şöyle denmelidir: Ancak şimdiye dek algılamış olduklarımıza göre şu veya bu kurala aykırı hiçbir durum yoktur. Buna göre, eğer bir yargı kesin bir genel geçerlilik içinde, e.d. hiçbir kuraldışılığa olanak tanınmayacak şekilde düşünülüyorsa, o zaman deneyimden türetilmiş değildir ve tamamıyla a priori geçerlidir. Empirik (görgül) genel geçerlilik öyleyse bir çok durumda işleyen bir geçerliliğin ancak keyfi olarak tüm durumlarda işleyen bir geçerliliğe genişletilişidir. Örnek olarak: Tüm cisimler ağırdır önermesinde olduğu gibi. Buna karşın, kesin ge-

nel geçerliliğin bir yargıya öznel olduğu yerde, bu, özel bir bilgi kaynağını, yani bir a priori bilgi yetisini gösterir. Demek ki, zorunluluk ve kesin genel geçerlilik bir a priori bilginin güvenilir işaretleridirler ve hiçbir biçimde birbirlerinden ayrılmazlar. Ama bu ölçütlerin kullanımında zaman zaman empirik sınırlanmışlık yargılardaki tesadüfiliklerden daha kolay gösterildiği için, veya, zaman zaman olduğu gibi, bir yargıya yüklediğimiz sınırsız genel geçerlilik onun zorunluluğundan daha açık olarak gösterildiği için, her biri kendi başına yanılmaz olan bu her iki ölçütün ayrı ayrı olarak kullanılmaları tavsiye edilebilir.

Şimdi, böyle zorunlu ve en kesin anlamda genel geçer, ve dolayısıyla

saf a priori yarguların insan bilgisinde edimsel olarak bulunduklarını göstermek kolaydır. Eğer bilimlerden bir örnek vermek istenirse, yalnız matematiğin tüm önermelerine bakmak yeterlidir; eğer en sıradan düşünme yetisi kullanımından bir örnek isteniyorsa, tüm değişimlerin bir nedeni olmalıdır, önermesi bu amaç için uygundur. Bu son durumda bir neden kavramının kendisi bir etki ile bağıntının zorunluluğu ve bir kuralın kesin genel geçerliliği kavramını öylesine açıkça kapsar ki, kavram eğer onu, Hume'un yaptığı gibi, olmakta olanın önceden olanla yineleyerek birleştirilmesinden, ve bundan kaynaklanan o tasarımları birbirleri ile bağlama alışkanlığından (ve buna göre yalnızca öznel zorunluluktan) tü-

retecek olsaydık, bütünüyle yiterdi. Bilgilerimizdeki saf a priori ilkelerin edimselliğini kanıtlamak için bu tür örnekler gerekmezsiniz de, bu ilkelere deneyimin kendisinin olanağı için vazgeçilmez oldukları gösterilebilir ve dolayısıyla varoluşları a priori tanımlanabilir. Çünkü deneyimin kendisi pekinliğini nereden alabilirdi, eğer ilerlemesinde bağımlı olduğu tüm kurallar her zaman empirik ve dolayısıyla tesadüfi olsalardı; ve o zaman tüm bu kuralları ilk ilkeler olarak geçerli saymak zor olurdu. Ama burada bilgi yetimizin saf kullanımını bir olgu olarak göstermiş ve böyle bir kullanımın ölçütlerini ortaya koymuş olmakla yetinebiliriz. Öte yandan, yalnızca yargılarda değil, ama giderek kavramlarda bile bunların a priori köke-

ni kendini gösterir. Bir cisme ilişkin deneyim kavramımızdan onda empirik olan her şeyi tek tek uzaklaştıracak olursak - örneğin renk, sertlik veya yumuşaklık, ağırlık ve hatta geçirmezlik - yine de geriye cismin (ki şimdi bütünüyle yitmiştir) kaplamış olduğu ve yok olarak düşünülemez olan uzayı kalır. Benzer olarak, cisimsel olan veya olmayan herhangi bir nesneye ilişkin empirik kavramımızdan deneyimin bize öğrettiği tüm özellikleri uzaklaştıracak olursak, yine de ondan onu töz olarak veya bir töze bağlı olarak düşünmemizi sağlayanı alamayız (üstelik bu töz kavramı genelde bir nesne kavramından daha çok belirlenim kapsıyor olsa bile). Öyleyse bu kavramın kendini bize dayatışındaki zorunluluk yoluyla

a priori bilgi yetimizde yeri olduğunu kabul etmeliyiz.

Saf Aklın Eleştirisi,
(B) yayımı 1787, Giriş, Bölüm II

Kant aşağıdaki alıntıda zaman kavramından ne anladığını açıklamaktadır:

“Zaman nesnel ve gerçek bir şey olmadığı gibi, ne töz, ne bir başına var olmayan, ne de ilişkidir. Aksine, her türlü duygunlukları belirli bir yasa çerçevesinde birbiriyle ilişkilendirmek şeklinde bir öznel koşul - ki bu koşul insani bilgi gücünün doğası gereğince bir zorunluluktur da - ve bir saf (arı) görüştür. Zira bir başına var olmayanları olduğu gibi, tözleri de, aynı anda var olmak ve peşi sıralılık uyarınca sadece zaman kavramı ara-

cılığıyla birbirleriyle ilişkilendiririz...”

“De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principiis”
(*Duyu ve Anlak Dünyasının Şekli ve Nedenleri Hakkında*) (1770)

**Kant
Alıntılar
Hazinesi**

Kadın

“Zorlu öğrenme veya mahçup eden kafa patlatış, bir kadını yüceltecek olsa bile, cinsiyetine özgü olan üstünlükleri yok etmektedir.” “Kadın, kötülüğü, haksız bir şey olduğundan değil, çirkin olduğundan yadsır.”

(Akademik Yayınlar, VIII, 28 ff.)

Özgürlük

Sadece yasalardan yola çıkan istem, ne özgür, ne de esaretli olarak tanımlanabilir, çünkü eylemlere değil, doğrudan doğruya eylemin dayanağına (yani pratik aklın kendisine) yönelik yasama-dan yola çıkar, ki, bu nedenle aynı zamanda gerekli ve hiçbir dayatmaya kabil değildir. Öyleyse sadece keyfiyet özgür olarak tanımlanabilir.” “Ancak keyfi eylem özgürlüğü, buna dair bazı örnekler varsa bile, yasalara uygun veya onların aksine davranmadaki

seçim yetisi (libertas indifferentiae) ile tanımlanamaz. Çünkü özgürlüğü (bizlere öncelikle ahlak yasaları aracılığıyla duyurulduğu şekliyle) sadece içimizdeki olumsuz bir nitelik, yani duyusal tespit nedenleri aracılığıyla eylemin dayatılmaması olarak tanırız.

(Akademik Yayınlar, IV, 29)

İçsel Özgürlük

İçsel özgürlük için iki şey gereklidir: “İnsanın, belirli bir durum karşısında, kendi kendisinin efendisi ve kendisine hakim olması, e.d. heyecanını yatıştırması ve arzularını kontrol edebilmesi.”

(Akademik Yayınlar, III, 251)

Politik Özgürlük

Politik özgürlüğün ilkesi şudur: “Kimse beni kendi tarzında (yani, diğer insanların mutlu olduklarını düşündüğü şekilde) mutlu olmaya zorlayamaz, aksine herkes kendisince en iyi olarak bellediği yolda mutluluğu arayabilir, yeter ki, başkalarının, benzer bir amaçın peşinden koşmaya yönelik özgürlüğüne mümkün olan genel geçer bir yasa çerçevesinde (e.d. başkalarının hakkına) engel olmasın.”

(Akademik Yayınlar, VI, 87 f.)

Tanrı

Tanrı, ve bizim için henüz görülebilir olmayan, ama umulan bir dünya olmaksızın ahlakın harikulade fikirleri gerçi alkışın ve takdirin nesneleridirler, ama niyetin ve uygulamanın değil, zira her bir akli başında varlığa doğal gelen ve işte bu a priori saf akılca belirlenen ve zorunlu olan amacı tamamen yerine getirmiyor.”

(Akademik Yayınlar, I, 672 ff.)

Kategorik Emir Kipi

“(Koşulsuz olan) kategorik emir kipi, dolaylı olarak, edim aracılığıyla elde edilebilir olan bir amacın tasarımı ile değil, edimi edimin salt tasarımı (şekli) aracılığıyla, yani doğrudan doğruya nesnel bir zorunluluk olarak düşünen ve zorunlu yapan emir kipidir; kategorik emir kipi, aynı emir kiplerine, ilişkilendirilişi öngörenden (törelere) öte, başka hiçbir pratik öğretiyi örnek olarak gösteremeyen emir kipidir. Diğer tüm emir kipleri teknik ve bir bütün olarak koşulludurlar. Kategorik emir kiplerinin olasılıklarına dair neden şunda saklıdır: Keyfiyetin özgürlü-

ğünden öte, keyfiyetin başka hiçbir belirtisine (yani ona bir amaç yükleyebilecek olan) ilişkilendirilmemesi.” “Kategorik emir kipi, bir ilişkilendirilebilirliğin belirli bazı edimlerin nazarı itibara alınması aracılığıyla ifade edilmesi dolayısıyla, ahlaki-pratik bir yasadır. Ancak, ilişkilendirebilirlik salt pratik zorunluluk değil..., aynı zamanda dayatma da içerdiği için, düşünülen emir kipi, ya edilişi veya edilmeyişi bir yükümlülük olarak tanıtılan bir emir yasası, ya da bir yasak yasasıdır.”

(Akademik Yayınlar, III, 24 ff.)

Eleştiri

“Çağımız asıl eleştiri çağıdır, ki, her Şey eleştiriye tabii tutmalıdır kendisini. Din, kutsallığı gereği, ve kral beraberce kendilerini eleştirden uzak tutma isteğindedirler. Ama hal byale olunca, Őüphe çekiyorlar üzerlerine ve sahte olmayan bir itibar görme hakkını kendilerinde göremezler, ki, akıl, ancak zgr ve kamusal sınava dayanabilen kişiye itibarı uygun görür.”

*(Saf Aklın Eleştirisi,
Akademik Yayınlar XII)*

Papazlık

“Papazlık, kilisenin - eğer kilisede bir put hizmeti egemen ise - içerisinde ahlak ilkelerinin değil, katı ve şekli emirlerin, inanç kurallarının ve geleneklerin dayanak ve esas teşkil ettiği anayasasıdır.”

(Akademik Yayınlar, IV, 210 f.)

“Papazlık, ruhani sınıfın kalpler üzerindeki gayrı meşru egemenliğidir..., öyle ki, affetme ve merhamet etme araçlarına bizzat kendisinin sahip olduğunu zannetmektedir.”

(Akademik Yayınlar, III, 228)

Sonsöz

Soru: “Kant’ın *Saf Aklın Eleştirisi* neyi konu ediniyor?”

Yanıt: “Metafiziği.”

Soru: “Metafizik nedir?”

Yanıt: “Aslında bu kelimenin kullanımını bir yanılgıya dayanmaktadır ve günümüzde de yine öyle bilinmektedir. Yanılgıya dayandığı zaman süreci içerisinde metafizik felsefenin ana tema’sı idi.”

Soru: “Bu soruma yanıt değil. Metafizik tam olarak ne demek?”

Yanıt: “Çağımızın pek çok filozofuna göre hiçbir anlamı yok.”

Soru: “Peki, öyleyse aslen ne anlama geliyordu?”

Yanıt: “Başlangıçta Aristoteles’in birkaç belirli eseri için kullanılmıştır. Bu kelimeyle Aristoteles’in Bütün Eserler’inde fizik hakkındaki büyük çaplı çalışmasını takip eden yazıları isimlendiriliyordu. Bu yazılara fizik sonrası eserler deniyordu, ki Yunanca meta-physik demekti.”

Soru: “Yine de bu yanıt bana bu kelimenin niçin ve nerede kullanıldığını açıklamıyor.”

Yanıt: “Fizik sonrası yazılarında Aristoteles ‘fizik ve doğal ötesi şeylerin bilimiyle’ ilgileniyordu.”

Soru: “Ne demek bu?”

Yanıt: “Fiziksel dünya hakkında bildiklerimizi belirleyen fizik ötesi dünyanın ilkeleri hakkındaki bilimdir. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, metafizik, deneyimin fiziki

dünyasını aşan şeylerle ilgilenir.”

Soru: “Peki, yaşadığımız fiziksel dünyanın dünyanın ötesinde bir şeyin var olduğunu nereden biliyoruz?”

Yanıt: “Bilemiyoruz. O nedenledir ki modern filozofların çoğu metafiziği bir yanılgı olarak görmektedir.”

Soru: “Ama Kant öyle düşünmüyordu, değil mi?”

Yanıt: “Kant yeni bir metafizik yaratmaya kararlıydı. Hume, Kant’tan önce, modern felsefenin vardığı sonuca varmıştı. Hume, metafiziğin koşullarını ortadan kaldırdığına inanıyordu.”

Soru: “Nasıl?”

Yanıt: “Kendi deneyimleri yoluyla kanıtlayamadığı her şeyden şüphelenerek. Hume’un aşırı boyuttaki septsizmi (şüpheciliği) insanların yüzyıl-

lar boyunca inandığı ama gerçekte hiçbir zaman deneyim yoluyla öğrenemediği her şeyi inkâr ediyordu.”

Soru: “Örneğin neyi?”

Yanıt: “Tanrı’yı.”

Soru: “Ama duruma bakılırsa Hume pek de etkili olamadı. İnsanlar önceden olduğu gibi Tanrı’ya inanmaya devam ediyordu.”

Yanıt: “Evet ama insanlar giderek bunu doğrudan bir deneyimin veya rasyonel bir argümanın sonucunda değil, bir inanç eylemi sonucunda yaptıklarını fark ettiler.”

Soru: “Demek ki Hume’un metafiziği ‘çürütüşü’ hiçbir farklılığa neden olmadı, öyle mi?”

Yanıt: “Tam tersine, dev bir değişikliğe neden oldu. Özellikle de bilim adamları ve filozoflar için.”

Soru: “O niye?”

Yanıt: “Hume, deneyim yoluyla kanıtlanamayan her şeyi dışlayarak, Tanrı’dan fazlasını da yadsıdı. Bilim adamları ve filozoflar için özellikle önemli olan, Hume’un aynı zamanda nedenselliği de yok edişiydi.”

Soru: “Nasıl?”

Yanıt: “Hume’a göre, bir durumun diğerini izlediğini deneyimlerimiz sayesinde biliriz, ancak bir durumun diğerinin nedeni olduğunu asla bilemeyiz. Deneyimlerimizin ötesine geçemeyiz. Bir durumun diğer bir durumu izlediğini yaşarız, ama nedeni olduğunu gerçekte yaşayamayız.”

Soru: “Öyleyse?”

Yanıt: “Bilimsel bilginin özüdür bu. Hume’a göre nedenselliğe dayalı bir bilim empirik (görgül) değil, metafizi-

ziktir ve bununla, böyle bir bilimin bulgularını kanıtlayamayız. Oysa bilimimizin esasım teşkil eden şey kanıtlanabilirliktir. Tabii felsefe için de aynı şey geçerli. Hume'a göre felsefi kuramları ancak doğrudan doğruya deneyimlere dayanmaları halinde kanıtlayabiliriz.”

Soru: “Hangi tür deneyimler?”

Yanıt: “Örneğin şu ifade: Bu elma yeşil.”

Soru: “Ama bu durumda felsefenin kuram geliştirme alanı çok daralıyor?”

Yanıt: “Aynen öyle. Kant'ın felsefesiyle aşmaya çalıştığı büyük sorun buydu işte.”

Soru: “Peki nasıl?”

Yanıt: “Hume'un yok edici şüpheciliğine rağmen bir metafizik inşa et-

menin mümkün olduğunu göstermek istiyordu. Kant'a göre bu metafizik, Hume'un süpheciliği tarafından hiçbir saldırıya maruz kalmayacak genel geçer ve mantıksal açıdan zorunlu bir bilgi şeklinin temeli olmalıydı. Kant düşüncelerini öncelikle Saf Akılın Eleştirisi'nde dile getirdi."

Soru: "Demek ki Kant'ın metafiziği, bilgimizin gerçekliğini garanti eden mutlak bir bilimi kurma deneyi idi?"

Yanıt: "Çok doğru."

Soru: "Peki bunu nasıl başardı?"

Yanıt: "Kant, eleştirel felsefe olarak tanımladığı şeyi öne sürdü. Bu felsefe dahilinde bilgi kuramının derin bir analizini, bilgimizin dayandığı esasların incelemesini yaptı. Kant'a göre bilgilerimiz için vazgeçilemez olan

bazı yargılarda bulunmaktayız. Kant bu yargıları 'a priori sentetik ifadeler' olarak sınıflandırdı. Sentetikten anladığı, ifadelerin analitik olmadığıdır ve bu ifadelerin içinde yer alan bilginin asıl kavramda mevcut olmadığıdır. Örneğin; 'top yuvarlaktır' önermesi analitik bir ifadedir, çünkü yuvarlaklığın kavramı top kavramının içinde mevcuttur. Buna karşın 'top parlıyor' önermesi sentetik bir ifadedir. Bu ifade, tıpkı empirik (görgül) ifadelerde olduğu gibi, top hakkında, *top* kavramının kendisinde mevcut olanından daha fazlasını belirtmektedir. Kant'ın a priori'den anladığı, zorlayıcı ve genel geçer olan yargılardır. Gerçekten de her deneyimden önce doğru olmalıdırlar ve sadece akıl ile bulunurlar. Deneyime dayanan

ifadelerin aksine partiküler ve birbirlerine bağılı değillerdir. Yani sadece tekil durumlara dayanmadıkları gibi, 'her köpek kahverengidir' ifadesinde olduğu gibi mantıksal olarak zorlayıcı da değillerdir.

Tüm bilimsel ifadeler gibi a priori sentetik ifadeler de mantıksal olarak olumsuzlanamaz ve genel geçerli olmak zorundadırlar. Diğer deyişle, sentetik olmalarına rağmen analitik bir ifadenin sahip olduğu ifade gücüne sahip olmalıdırlar. Ayrıca, aynı zamanda onları öncelerken, deneyim üzerine de uygulanabilir olmalıdırlar.

Kant'ın temel sorusu şudur: "a priori sentetik ifadeler nasıl mümkün olabilirler?" Bu soruyu matematiğe, fiziğe ve metafiziğe uyguladı. Kant'a göre matematik zaman ve me-

kân (uzay) ile ilgilenir. Kant, görün-
günün aksine, zaman ve mekânın a
priori olduklarını savlamaktadır. Ya-
ni deneyimlerimizin birer parçası de-
ğillerdir, ama deneyim için zorlayıcı
bir önkoşuldurlar. Bu 'görüş biçimle-
ri' (görelilik) olmadan da deneyim ola-
maz.

Kant, argümanlar geliştirmeye
devam ederek, fizik hakkındaki ifa-
delerin a priori ifadeler olduğunu
söyler. A priori ifadeler empirik ifade-
leri sınıflandırır (ve böylelikle sen-
tetiktirler), ancak deneyimi öncele-
yen (ve böylelikle a priori olan) kav-
ramları kullanırlar. Bu kavramlar,
veya Kant'ın ifadesiyle 'bilgi katego-
rileri', matematikteki zamana ve me-
kâna (uzaya) çok benzerdirler. 'Kate-
goriler' bilginin taşıyıcı sütunlarıdır.

Nitelik, nicelik, ilişki (nedensellik dahil) ve varoluşun biçimlerini (varoluş veya varolmayış gibi) kapsarlar. Deneyimimizin birer parçası değillerdir, ama onlar var olmasa deneyim diye bir Şey de olmazdı.

Ancak metafizik için matematik ve fiziktekinin tam tersi geçerlidir. Metafiziğin deneyimle bir ilgisi yoktur (ünkü fiziğin ötesinde gezinmektedir). Demek ki, nitelik ve nicelik gibi 'kategorileri' metafiziğe uygulayamayız, çünkü bunlar deneyim bilgisinin çerçevesini oluştururlar. Böylelikle metafizik kendisini a priori sentetik ifadelerin kapsamından soyutlar ve yeterli bilimsel bir temele sahip değildir. Örneğin; Tanrı gibi metafizik bir kavramı ele aldığımızda, onun hakkında bilimsel (veya kanıt-

lanabilir) bir ifadede bulunamayız, çünkü uygulanabilirlik dahilindeki tüm kategoriler sadece deneyim için geçerliliğe sahiptirler. Demek ki Tanrı'nın varoluşu (veya varolmayışı) hakkında konuşmak kategorilerin yanlış kullanımını anlamına gelir.

Kant kendisini metafizikten bu şekilde kurtardı. Ama aynı zamanda kendi metafizik sistemini inşa etti. Kant'a göre 'görüş biçimleri' (mekân ve zaman) ve 'bilgi kategorileri' (varoluş, zorunluluk vs. dahil) metafiziktirler. Bizler günümüzde mekân ve varoluşu 'dışarıda', deneyimimizin dış dünyasında görüyor olabiliriz, ama Kant öyle yapmadı. Demek ki Kant'ın argümanı metafiziğe ve ayrıca görüş biçimlerine ve bilgi kategorilerine karşıdır. Bunlar olmadan a pri-

ori sentetik ifadelerde bulunamayız. Bilimsel, analitik ve mantıksal olarak zorlayıcı değil; metafiziktirler. Ve kaldı ki, 'dışarıda', deneyimimizin dış dünyasında olsalar bile, o durumda kesinlikle a priori bilgimizin kavramları olamazlardı.

Pratik Aklın Eleştirisi'nde Kant benzer bir sistemi etiğe (ahlaka) uygulamaya çalışır. A priori sentetik ifadelerin olup olmadığını sorgulamak yerine, istemimizi a priori belirleyen ve bu nedenle genel geçer olarak kabul görebilen kuralların mevcut olup olmadığını inceler. Kategoriler yerine, doğrudan etik deneyimin bir parçası değil, ama zorunlu bir a priori önkoşul olan 'kategorik emir kipini' ortaya atar. Tıpkı kategoriler gibi, kategorik emir kipi de saf biçim-

seldir. Kategorilerin empirik içerikleri yoktur; kategorik emir kipinin de etik bir içeriği yoktur. Kategorik emir kipi görünürde iyi olabilir, ancak öylesine geniş kapsamlıdır ki, hem sadomazoşistlerin etik konusundaki tasarımlarını, hem de hippilerin Love-and-Peace şeklinde özetlenen dünya görüşlerini kapsamaktadır. Çok katı bir şekilde akılcıdır ve tüm insanların hemcins olarak görülmeleri gerektiğini salık verir. Ancak bizim psikolojimiz katı şekilde akılcı değildir ve deneyimlerimiz bizlere, bazı diğer insanların bizden farklı cinsten yaratıldıklarını gösterir. Öyleyse böyle bir emir kipini nasıl uygulayabiliriz? Elbette, bu tür itirazların kategorik emir kipi etik için sadece bir temel teşkil ettiğinden geçersiz olduğu sav-

lanabilir. Ama Őekle indirgenmesi kategorik emir kipinin iini boŐaltmaktadır.

İrlanda - İskoç kökenli Paul Strathern, 1940'da doğdu ve Dublin'deki Trinity Collage'de felsefe öğrenimi gördü. Denizcilik, bulaşıkçılık ve şairlik yaptı. Artık yaşamını dünya gezgini, romancı, gezi yazarı ve filozof olarak sürdürüyor. Bu gezileri sırasında İstanbul'a da uğradı. Strathern burada boş durmadı ve bir "İstanbul Rehberi" hazırladı. Paul'ün dönüp dolaşıp geldiği tek yer Londra'dır. O, içinden çıkılamayacak konular üzerine İskoç açıklığı ve İrlanda humoru ile oldukça akıcı bir tarzda yazmaktadır. Bu netlik, espirili tarz ve akıcılık, felsefi alanda uzman olmayanların bile bu konuları oldukça rahat bir şekilde anlamalarına ve hatta bu konularda kendi hayatlarından paydalar çıkarmalarına yardım etmektedir.

Kant Tarihçesi

22 Nisan 1724

Immanuel Kant, Königsberg'de bir eyercinin oğlu olarak dünyaya gelir. Babasının ailesi muhtemelen İskoçya kökenliydi.

1732-1740

Sağlam bir klasik eğitim veren Collegium Fredericianum'da okur.

1740-1746

Königsberg'de üniversiteye girerek felsefe, matematik, fizik ve ilahiyat eğitimi alır. Martin Knutzen aracılığıyla Newton'un öğretmenleriyle tanışır.

1746-1755

Özel öğretmenliğe başlar. Son olarak Rautenburg'ta Kont Keyserling'in evinde hizmet verir.

1755

Diplomasını aldıktan sonra Königsberg Üniversitesi'ne kadrosuz öğretim üyesi olarak kabul edilir. Matematik, fizik, mantık, ahlak felsefesi, metafizik, antropoloji ve fiziki coğrafya dersleri vermeye başlar. Genel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı adlı çalışmasını kaleme alır.

Kant Tarihçesi

- 1764 Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlem
- 1766 Kütüphane yardımcısı olarak göreve başlar. İsveçli Swedenborg'a karşı yazılar yayımlar. Bir Ruh Görücüsünün Düşleri
- 1770 Königsberg'te mantık ve metafizik profesörlüğüne atanır
- 1781 Saf Aklın Eleştirisi (eski adıyla Arı Us'un Eleştirisi (Ç.n.)
- 1783 Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena
- 1784 Dünya Vatandaşlığı Amacına Yönelik Bir Genel Tarih Düşüncesi. Aydınlanma Nedir ?
- 1785 Töre Metafiziğinin Temellendirilmesi
- 1788 Pratik Aklın Eleştirisi
- 1790 Yargı Gücünün Eleştirisi
- 1793 Yalnız Aklın Sınırları İçinde Din
- 1794 Wöllner başkanlığındaki kabine, din konusundaki diğer yazıların yayımını yasaklar
- 1795 Ebedi Barış Üzerine
- 1796 Kant, yaşlılık belirtileri ve hafıza kaybı nedeniyle üniversitedeki derslerine son verir
- 1797 Töre Metafiziği
- 1798 Yetilerin Çatışması
- 1804 Kant Königsberg'te ölür

Çağdaşları

- 1725 Christian Wolff (1679-1754), İnsan, Hayvan ve Bitki Uzuvarları Üzerine Akılcı Düşünceler
- 1729 *Gotthold Ephraim Lessing (1781), aydınlanmacı, dram yazarı ve eleştirmen
* Moses Mendelssohn (1786), aydınlanmacı, filozof ve Lessing'in arkadaşı
- 1733 *Christoph Martin Wieland (1813), şair, aydınlanmacı, çevirmen, filozof
- 1739 David Hume (1711-1776), aydınlanmacı, empirizm filozofu, İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme
- 1740 Prusya Kralı Friedrich (Büyük), Christian Wolffu Halle kentinde tekrar profesörlüğe atar. Wolff daha önce pietistlerin çabaları sonucunda 1723 yılında bu görevden uzaklaştırılmıştı
- 1742 *Georg Christoph Lichtenberg (1799), aydınlanmacı, hicivci, eleştirmen ve şair
- 1743 *Thomas Jefferson (1809), Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin yazarı, ABD'nin üçüncü başkanı (1801-1809)
- 1744 *Johann Gottfried Herder (1803), ilahiyatçı, filozof, eleştirmen ve şair
- 1745 Julien Offray de Lamettrie (1709-1751), Fransız materyalist felsefenin kurucularından. Ruhun Doğa Tarihi adlı eserini yayımlar. Eser Fransa'da mahkemece yasaklanır ve yakılır
- 1746 Etienne Bonnot de Condillac (1715-1780), John Locke'un görüşlerinin Fransa'daki başhca sözcüsü, İnsan Bilgilerinin Kaynağı Üzerine Deneme
- 1748 David Hume, İnsan Akli Üzerine Araştırmalar
Charles de Montesquieu (1689-1755), Yasaların Ruhunu (güçler ayrımının öğretisi)
- 1749 Emanuel Swedenborg (1688-1772), ilahiyatçı filozof ve doğa filozofu, Kant'ın eleştirilerinde "Ruh Görücüsü" olan kişi.
- 1750 Voltaire, Potsdam'a gelir ve 1752 yılına kadar burada kalır. Almanya'da cadı takibatı (muhakemesi) kaldırılır.
- 1751 Fransız Ansiklopedisi'nin (Encyclopédie) yayımı başlar (Diderot, d'Alembert, Voltaire, Rousseau v.b.)
David Hume, Ahlakın İlkeleri Üzerine Bir Soruşturma
- 1754 J.J. Rousseau, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temeli Üzerine Konuşmalar
- 1759 British Museum'un açılışı
Voltaire, Ecrasez l'infame (İmansızın Kökünü Kurutun - kiliseyi katederek)
Cizvitlerin Portekiz'den sürülüşü
Voltaire, Kandid, optimizme karşı yazılmış felsefi roman

Çağdaşları

- 1762 *Johann Gottlieb Fichte (1814), Alman İdealizmin filozofu
J.J. Rousseau, Contract social (Toplum Sözleşmesi)
- 1767 M.Mendelssohn, Phaidon ya da Ruhun Ölümsüzlüğü Üzerine
1768 Britannica ansiklopedisinin yayım başlangıcı
- 1770 * Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1831)
- 1774 Goethe, Genç Werther'in Acıları
- 1775 * Friedrich Wilhelm Schelling (1854)
- 1776 ADB'nin İngiltere'den bağımsızlığını ilan edişi, İnsan Hakları Bildirgesi
- 1778 Lessing, Bilge Nathan (dünya dinlerinin eşit değerliliği üzerine yazılmış dram)
- 1782 J.J. Rousseau, İtirafılar
İsviçre'de son cadı idamı
- 1784 J.G. Herder, İnsanlık Tarihi Felsefesi Üzerine Düşünceler
- 1787 Jeremy Bentham (1748-1832), yararcılık öğretisinin kurucusu, Tefeciliğin Savunusu
- 1788 Baron Adolf von Knigge, İnsanlara Davranış Üstüne
- 1789 Fransız İhtilali'nin başlangıcı
George Washington ABD'nin ilk başkanı seçilir
- 1792 Fransa Ulusal Meclisi, Fransa'yı Cumhuriyet ilan eder
Fichte: Bütün Vahiylere Eleştirme Denemesi
- 1793 Fransa terörün egemenliğine girer. 16. Lui ve Mari Antuanet idam edilir. Marat öldürülür
Avrupa'da son cadı idamı (Posen)
- 1794 Robespierre "en yüksek varlık kültürünü" başlatır. Danton idam edilir. Robespierre iktidardan düşürülerek idam edilir.
- 1795 Prusya ile Fransa arasında barış imzalanır
Schiller, İnsanın Estetik Eğitime Dair Mektuplar
- 1797 Schelling, Bir Doğa Felsefesi Üzerine Düşünceler
- 1799 Napolyon Bonapart birinci konsül olur
Fichte "ateizm" nedeniyle Jena Üniversitesi'ndeki görevini kaybeder
Herder, Kant'a karşı Saf Aklın Eleştirisi Üzerine Eleştiri'sini yayımlar
Friedrich Schleiermacher (1768-1834), ilahiyatçı ve filozof, Platon çevirmeni, bilimsel Protestan ilahiyatının kurucusu, Din Üzerine. Dini Aşağılayan Aydınlarla Söylev
- 1800 Schelling, Transandantal İdealizm Sistemi
Fichte, İnsanı Belirleyen Nitelikler
- 1804 Napolyon imparator olur
Goethe hükümette kurul üyeliğine getirilir
Schiller, Wilhelm Tell

"Kant'ın sistemi Newton'un yer çekimi kanunu gibidir. Sorunun nihai çözümünü ortaya koymasa da, yine de günümüzün dünya görüşüne hemen hemen denktir. Dünyaya Kant'ın gözleriyle bakarsak yanlış bir şeyler yapma ihtimali çok düşüktür.

Kant'ın yaşamı hakkında neler düşünmemiz gerektiğini pek bilmiyoruz. Aslında (kafasının içindeki hariç) pek de bir yaşam sürdüğü söylenemez. İlginç olabilecek hiçbir şey yaşamadı. Buna rağmen oldukça tekdüze olan yaşamının betimlenişi sıkıcı olmak zorunda değil; Kant'ın çağdaşı Casanova veya bundan kısa bir süre önce Hemingway bize bunu kanıtlamıştır.

ISBN: 975 - 7809 - 33 - 0

